

toetssteen

zomer 2018 (2)

Uitgave van Teken- en Schildervereniging 'de Toets', Zeist
www.detoets.nl

INHOUD:

voorwoord	3
adv.: De Klop Mode	3
van de voorzitter	4
afscheid Cees van Es als voorzitter	4
nieuw bestuur	5
strip 'afscheid voorzitter'	7
Esthetisch	8
Charlotte Salomon	10
Expo Alkmaar	11
Giacometti	12
strip	15
programma	16
vereniging info	18
adv.: Heger en van den Berg	19

illustraties:

Natalya Zaloznaya, 'Groep', voorblad	
foto:Autosloop Akkie Stomphorst,	02
foto; kunstavond 25 mei 2018,	05
Sam Jinks, 'Vrouw met Kind',	07
Oskar Kokoschka, zelfportret 1937,	08
Oskar Kokoschka, moeder kunstenaar, litho 1917,	09
Oskar Kokoschka, naakt, houtskool op papier,	09
Odilon Redon, 'Le Cyclope',	11
Vincent van Gogh, 'Wiegster',	12
Leonardo da Vinci, 'The Vitruvian Man',	13
M.Maris, Souvenir d'Amsterdam,	12
Amadeo Modigliani, model,	13
foto: Autosloop Akkie Stomphorst,	20

de 'toetssteen' verschijnt in de maanden
maart, augustus en december.

Kopij kan worden ingeleverd voor de 1^e van de
maand
maart, augustus en december.

Kopij via e-mail (ceesvanes@casema.nl), of in
het uiterste geval een getypte of gekopieerde
versie.

Tekst gaarne zonder opmaak en foto's separaat!

35e jaargang nr.2, maart 2018
Vormgeving Cees van Es

VOORWOORD

Allereerst mijn excuses dat er enige fouten in de vorige Toetssteen voorkomen. Het programmadeel van na de zomervakantie bevat o.a. foutieve data. Ik hoop dat deze nu zijn hersteld en dat er geen nieuwe fouten zijn bijgekomen. Nieuw in de Toetssteen is de rubriek 'Van de voorzitter'. Omdat ik nu geen bestuursfunctie meer bekleed, zal ik me slechts richten op de inhoud en vormgeving van dit blad. Ik ben dus nu volkomen afhankelijk van het aangeleverde materiaal. Gelukkig was er voor dit zomernummer, tegen jarenlange traditie in, ruim voldoende kopij; mijn dank daarvoor. Het hield wel in dat ik een keuze moest maken en enkele artikelen moest uitstellen. Ik hoop dat het een boeiend geheel is geworden. In ieder geval wens ik allen veel leesplezier!

Tot slot nog enkele belangrijke dat:

vrijdag 31 augustus Klusdag / zaterdag 1 september Opendag De Toets / maandag 10 september start nieuw seizoen.

Cees van Es, redactie.

De Klop Mode

Een unieke collectie scandinavische mode
vindt u in hartje Nederland

MARIMEKKO • VUOKKO • ELISABETH KLOK • FINN FASHION • MARGARETA FORSLUND

Slotlaan 127 3701 GA Zeist Tel. 030-6919356

VAN DE VOORZITTER

Eerst maar eens kennismaken met mijn medebestuurders, dacht ik na de ALV van 15 maart. Om ook beter te weten wat er zowel op het bordje van het bestuur en van mij als voorzitter ligt. Wel met een Limburgse vlaai (wat vlaai betreft verlooche ik mijn roots niet) en met de benen figuurlijk op tafel. Wat mij direct opviel was het enthousiasme en de gedrevenheid waarmee de bestuurders zich van hun taken kwijten. Ik kan u, nu ik nog maar net kom kijken als voorzitter, nu nog zeggen dat we een fantastisch bestuur hebben. Ik beloof u, ik ga als ik eenmaal volledig ben ingeburgerd, geen waardeoordelen meer over het bestuur uitspreken. Dat mag u dan doen. Ondanks (of misschien wel dankzij) de vlaai werden er direct goed zakagedaan, besluiten genomen en acties afgesproken.

Ook voor Nel Barnier was het haar eerste bijeenkomst als kersvers bestuurslid. Nel werd al snel geconfronteerd met een leeglopende PR-commissie. Een tegenvaller. Ik kan me voorstellen dat de moed haar even in de schoenen zonk. De miserie was van korte duur. Een oproep aan de leden leverde vrijwel direct een nieuwe club op, waar Nel voortvarend mee aan de slag is gegaan.

Het bruist bij De Toets. De schilderssessies worden goed bezocht. Er wordt met enthousiasme toegewerkt naar onze Open Dag, naar een aantal kunstmanifestaties in Zeist in het najaar, naar de Kunstroute (voorheen de Open Atelierroute) en naar onze jaarlijkse tentoonstelling. U gaat daar allemaal nog meer van horen.

U gaat dat horen op een aantal manieren: uiteraard via De Toetssteen (Cees, bedankt dat jij de drijvende kracht achter ons clubblad wil blijven!), via de website die wordt vernieuwd, en last but not least via De Sneltoets, een nieuwsbrief die vanaf september met enige regelmaat in uw digitale brievenbus zal belanden.

Even een aantal zaken waar ik me, samen met het bestuur, de afgelopen weken mee heb beziggehouden. Als nieuwe voorzitter heb ik kennisgemaakt met een aantal mensen en organisaties: met leden die ik nog niet ken, met onze docenten, met de Fraters van Utrecht van wie wij het atelier in bruikleen hebben, met de gemeente Zeist die ons ondersteunt in de vorm van een subsidie, met het Kunstenhuis, en met andere organisaties die een rol spelen in cultureel Zeist. En ik werd zowaar

geïnterviewd in het programma Kamuze op Slotstad Radio.

Met onze docenten hebben we onlangs een boeiende bijeenkomst gehad waarin we ideeën hebben uitgewisseld. Die ideeën moeten we nog verder uitwerken en met jullie bespreken. Ik wil kijken hoe we het traject dat we een paar jaar geleden zijn gestart, "De Toets op weg naar 2020", nieuw leven in kunnen blazen. Mijn bedoeling is om daar, met alle leden die dat willen, alle goede ideeën voor de ontwikkeling van onze club bij elkaar te brengen en te bezien hoe we die ten uitvoer kunnen brengen.

Ik schreef hierboven dat het bruist bij De Toets. Maar niet alleen bij De Toets. Heel cultureel Zeist bruist, hetgeen door de gemeente in woord en daad wordt ondersteunt. Zo is er onlangs het Platform Beeldende Kunst Zeist opgericht, een verzameling organisaties en kunstenaars die de mogelijkheid tot onderlinge uitwisseling en samenwerking wil stimuleren. We doen daar als De Toets graag aan mee. De gemeente heeft toegezegd om initiatieven die daar ontstaan welwillende te willen bekijken, in verband met een eventuele financiële ondersteuning. Als u daar ideeën over heeft, aarzel niet om die aan mij door te geven.

We werken in het bestuur ook toe naar een ledenvergadering in het najaar zoals dat op de ALV van 15 maart is afgesproken. Belangrijkste onderwerp zal zijn de financiële situatie van De Toets, in relatie tot het gebruik van ons atelier. U ontvangt hiervoor tijdig een agenda met concrete voorstellen vanuit het bestuur. We hebben de gelegenheid ook te baat genomen om onze Statuten en het Huishoudelijk Reglement eens kritisch te bezien. Het bleek al gauw dat die hoognodig herzien moesten worden. Ook dat agenderen we voor het najaar. Al met al is er dus al heel wat gebeurd in mijn eerste maanden als voorzitter.

En ik moet zeggen dat mijn enthousiasme (om dat woord in dit stukje maar eens voor de derde keer te gebruiken!) alleen maar groeit. Ik vind het fantastisch om voorzitter te zijn van een club waar zoveel gebeurt, waar mensen zich met hart en ziel inzetten (en dan bedoel ik niet alleen het bestuur, maar ook die talloze anderen) en waar niet in de laatste plaats ruimte is voor ontmoeting, waar we het leuk hebben met elkaar.

Ik neem mij voor om u regelmatig (via De Toetssteen en straks De Sneltoets) op de hoogte te houden over de activiteiten van het bestuur, zodat u ook weet wat er speelt, maar ook om u de gelegenheid te geven om daar ook uw zegje over te doen. Ik heb het in de eerste maanden van mijn voorzitterschap al een paar keer geschreven: ik wil openstaan voor uw ideeën, suggesties, wilde plannen etc. Ik hoor graag van u!
Ik wens iedereen een goede zomer!

Erie Merkus

DE SNELTOETS

We horen nogal eens dat het niet duidelijk is waar alle informatie over de toets vandaan te halen. Allereerst hebben we natuurlijk de website waarop veel staat maar voor sommigen is deze moeilijk toegankelijk. Daar wil de pr-commissie verandering in brengen, we gaan de website wat toegankelijker maken en wat moderniseren. Ook is het binnenkort niet meer nodig in te loggen omdat we geen persoonlijke informatie meer op de website zetten.

Daarnaast hebben we natuurlijk de Toetssteen en stuurt Hans Doortmont regelmatig mails met allerlei informatie. De Toetssteen blijft wat het is, een mooi verenigingsblad waar iedereen een bijdrage aan mag/kan leveren.

In het mailverkeer van Hans willen we wel wat structuur aanbrengen.

Nog steeds kan iedereen informatie over activiteiten, exposities, workshops etc. bij Hans kwijt alleen zal er aan het begin van de maand een verzamelbericht met de naam Sneltoets komen met daarin een samenvatting van al deze informatie, indien nodig aangevuld met informatie van het bestuur. Dit betekent dat je de informatie niet meer kan versturen met het verzoek dit direct door te verzenden.

We willen in september met deze Sneltoets beginnen. De informatie daarvoor moet je voor eind augustus aan Hans toesturen. Uiteraard is het aan Hans, namens het bestuur, alleen Toets-gerelateerd berichten op te nemen. Wij hopen dat op deze manier jullie uitkijken naar die ene mail per maand die alle benodigde informatie bevat.

Het bestuur

KUNSTAVOND(EN)

WERK VAN LEDEN, BEOORDEELD DOOR LEDEN

Vrijdag 25 mei 2018

Op de gebruikelijke kunstavond aan het eind van het seizoen, presenteerden 22 leden 21 werkstukken in het door de late lentezon vriendelijk verlichte atelier. Op de klaargezette ezels verzamelde zich een variëteit aan schilderijen van zeer verschillend onderwerp, techniek, formaat en materiaal.

Bij voorbaat worden er dan reeds op de binnengedragen producten opmerkingen gemaakt, waarbij voorkeur, verbazing en waardering voorzichtig wordt uitgesproken. Er is al wat te drinken en de stemming is goed.

Hans Doortmont opent de avond met enkele actuele mededelingen en start de besprekingen. Onder enige hilariteit, wordt begonnen met het kleinste, als laatste binnengekomen en reeds op het podium klaargezette schilderijtje. Het betreft een voorstelling van een groots opgezet en in krachtige kleuren en vormen sterk gestileerd berglandschap, dat veel waardering krijgt.

Ook goed bedoelde, stimulerende, adviserende, opheldering vragende en al dan niet terechte commentaren, leiden tot levendige reacties op elk product dat wordt gepresenteerd. Opmerkelijk is dat iedereen over het eigen ingebrachte werkstuk behoefte heeft de ware intentie te verklaren, die bij het vervaardigen ervan heeft geleid tot het nu getoonde product. Of, een enkele keer met de verzuchting: "Wat moet ik hiermee?"

De betrokkenheid van de aanwezigen is groot en de charmante, doortastende manier waarmee Hans overbodige opmerkingen afhoudt, leidt ertoe dat alle werkstukken tot volle waardering kunnen worden besproken. Het geheel geeft een goed beeld van de veelzijdige kwaliteit en intenties van de Toets. De gehele bijeenkomst, inclusief een korte pauze, kan correct op tijd afgerond worden.

Tijdens het napraten aan de bar of met een glas in de hand bij een werkstuk, komt de solidariteit en onderlinge waardering van elkaars werk, goed tot uiting.

Een waardige afsluiting van het seizoen.

Martin van der Mey

Volgende Kunstavonden:

- Vrijdag 28 september: 'Art in Spain', deel 2.
- Vrijdag 26 oktober: n.t.b.
- Vrijdag 30 november: Appreciatie-avond.

Alle kunstavonden beginnen om 20:00 uur en introductie is toegestaan.

BERICHTEN VAN DE TOETS-BIBLIOTHEEK.

In het atelier staat al enige jaren een kast, met daarin boeken en enkele dvd's. De boeken hebben allemaal betrekking op kunst, kunstenaars en verschillende teken- en schildertechnieken.

De boeken worden soms door docenten gebruikt, maar kunnen ook door Toetsleden geleend worden. Tot nu toe kon dat alleen op maandag- en woensdagmiddag, op andere dagen was de kast op slot, maar in de praktijk werkt dit niet zo goed.

Vanaf nu ligt er een sleutel van de boekenkast in het rechter bovenlaadje van de bestuurspostvakken. Als je een boek wil lenen, kun je dit aantekenen in het schrift, dat in de kast ligt.

Graag je naam, titel van het boek, en datum erbij zetten. Een boek kan 4 weken geleend worden, wil je dan weer aantekenen, dat het is teruggebracht?

Ons dringend verzoek is, om eraan mee te werken, dat onze mooie collectie boeken goed verzorgd wordt, zodat we er nog lang van kunnen genieten.

Mocht je nog vragen hebben, de bibliotheek wordt verzorgd door Anneke van den Dool en Nelleke Keijner: avvd1939@gmail.com en nkeijner@gmail.com.

DE NAAKTE WAARHEID

Kunst en de relatie tot de werkelijkheid, dat is altijd wel "een dingetje", om die uitdrukking maar eens te gebruiken. Je hebt kunstenaars die de realiteit zo dicht mogelijk proberen te benaderen, maar ook die er in hun abstracties zo ver mogelijk vandaan willen geraken. De meeste kunstenaars bevinden zich ergens tussen deze twee uitersten.

Voor mij als schilder van voornamelijk naakten is het ook een continue vraag in hoeverre ik dicht bij de werkelijkheid wil blijven, of dat ik, door me te beperken, slechts "de essentie" van de figuur in kwestie wil weergeven.

Vanaf de klassieke oudheid tot ver in de 19e eeuw namen veel kunstenaars die naakten afbeeldden, het klassieke schoonheidsideaal als uitgangspunt, en gingen daarbij naar hun opvatting en naar de opvatting van veel kijkers zeer realistisch te werk.

Het merkwaardige feit doet zich voor dat geen mens voldoet aan dit schoonheidsideaal. Met de werkelijkheid hebben hun afbeeldingen dus eigenlijk niet veel van doen.

Bij een aantal kunstenaars van de meer abstracte soort (denk aan Mondriaan, Rothko) zie je dat zij de af te beelden werkelijkheid steeds meer abstraheren tot essentiële vormen en kleuren. De relatie tussen abstract werk en de werkelijkheid is er dan dus wel degelijk.

Onlangs bezocht ik de expositie "Hyperrealisme Sculptuur" in de Kunsthal in Rotterdam. Er was werk te zien van kunstenaars die de realiteit zo dicht mogelijk proberen te benaderen.

De vraag dient zich dan aan wat het verschil is tussen de werkelijkheid en het kunstwerk.

Daar valt van alles over te zeggen. In de eerste plaats bewegen de mensfiguren niet, terwijl echte mensen dat wel doen. Tenminste als ze nog leven. Maar ook dood maken mensen een veranderingsproces door (we noemen dat ontbinding) dat zich anders voltrekt bij de kunstwerken.

De kunstenaars hebben duidelijk gekozen voor de manier waarop ze de mensen willen uitbeelden. De kunstenaars hebben er een bedoeling mee. Die bedoeling is vaak een essentieel kenmerk van een kunstwerk. Bij het waarnemen van de werkelijkheid geeft de kijker betekenis aan wat hij ziet. Bij het maken van een kunstwerk doet de kunstenaar dat.

Of de kijker de bedoeling van de kunstenaar opmerkt, is een ander verhaal.

De kijker die een kunstwerk waarneemt en daarmee dus de realiteit van het kunstwerk in kwestie, geeft daar dus ook zijn eigen betekenis aan. Kunst is een vorm van communicatie, waarbij zowel de zender als de ontvanger een rol speelt.

Het was fascinerend om te zien hoe de kunstenaars in de Kunsthall hun boodschap verpakten in zeer realistische beelden.

Bij een aantal beelden had de boodschap betrekking op een uitgedrukte emotie, zoals bij de oude vrouw die een baby in haar armen houdt.

Of bij het oudere stel dat in een innige omhelzing is afgebeeld. Bij andere beelden zat de boodschap meer in de vaak subtiele maar ook overduidelijke afwijking van de werkelijkheid: een pasgeboren baby van 5 meter lang(!) en een over een tafel gebogen meisje met een arm en hand van een volwassen man.

Er was veel naakt te zien op de tentoonstelling. Door te kijken naar de vaak zeer realistische (de expo heette niet

voor niets “Hyperrealisme”) naakten, ervaar je de kwetsbaarheid van mensen. Tenminste, dat was mijn ervaring. Mensen stonden, zaten, lagen onbeschermd in de ruimte, ten prooi aan de blikken van de toeschouwers. Een dag na het bezoek van de tentoonstelling realiseer ik me dat pas. Tegelijkertijd ben ik me direct bewust van de absurditeit van deze gedachte. Er stonden, zaten, lagen immers geen mensen maar kunstwerken, voorwerpen.

De hyperrealistische weergave zal voor dit enigszins onbehaaglijke gevoel gezorgd hebben, waarbij je je inderdaad steeds afvraagt waar je eigenlijk naar kijkt: naar de werkelijkheid of naar een reflectie daarvan. De afwijkingen ten opzichte van de werkelijkheid versterken dit gevoel van vervreemding.

Hierboven had ik het over het klassieke schoonheids-ideaal, waaraan geen mens voldoet. Dat was ook duidelijk zichtbaar op deze expo. De meeste beelden zijn gemaakt met afgietsels van echte mensen. Dit maakt dat de afbeeldingen ook iets individueels hebben, iets dat meer verband houdt met echte mensen dan de beelden uit de klassieke oudheid. Dit zorgt ervoor dat de beelden dichtbij komen, dat je ook in feite naar jezelf kijkt, naar de manier waarop je waarneemt, naar hoe je je verhoudt tot de afgebeelde personen, naar hoe je je verhoudt tot de intimiteit, de kwetsbaarheid van de naakte lichamen.

Het is een tentoonstelling die bij mij onherroepelijk leidt tot zelfreflectie: over wie ik ben, wie ik wil zijn, hoe ik tegen andere mensen aankijk, hoe ik met andere mensen wil omgaan. Maar ook over hoe ik wil zijn als kunstenaar.

Dit artikel heb ik eerder geplaatst op mijn blogpagina www.erieblogt.wordpress.nl. Op deze pagina schrijf ik korte stukjes over kunst, cultuur, filosofie, eten en drinken, kortom het leven zelf.

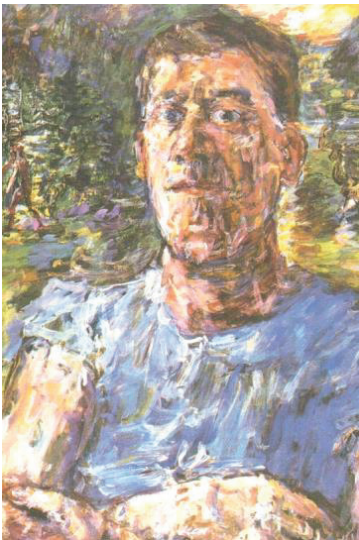
Erie Merkus

KOKOSCHKA (1886-1980) OF EEN OVERLEVENDE UIT KAKANIË.

Van 14 december 2018 tot 10 maart 2019 is in het Kunsthuis Zurich een groot overzicht van werk van Oskar Kokoschka te bewonderen. Een retrospectief met alle technieken, die hij ooit gebruikte: olieverf, pastel, tekenen, aquarel. Ook zijn prentkunst, theaterstukken en

kostuumontwerpen worden gepresenteerd. ...een aanrader!

Mijn fascinatie voor 'Kokoschka' ontstond al in 1968 toen ik een scriptie schreef over Entartete Kunst en ontdekte, dat de nazi's in 1937 zijn zelfportret als boegbeeld gebruikten, van wat zij exposeerden onder de noemer 'ontaarde kunst': kunst die niet aan de esthetische en morele eisen van 'nationaal-socialistisch kunst' voldeed. Zij vernietigden meer dan 400 van zijn werken. Hij moest vluchten en heeft daardoor zijn levenlang oog gehad voor mensen in benarde situaties. Hij woonde en werkte op veel verschillende plaatsen, waarvan de laatste jaren van zijn leven in Villeneuve in Zwitserland. Kokoschka's oeuvre is van aanvang af moeilijk geweest kunst-historisch te plaatsen. Hij hoort bij de twintigste eeuwse stromingen, maar toch ook weer net niet: abstract is zijn werk nooit geworden. Daarentegen ontwikkelde hij wel een eigen variant van het realisme. Na zijn dood in 1984 heeft zijn weduwe Olda ervoor gezorgd dat zijn oeuvre in een stichting werd ondergebracht in musee Jenisch in Vevey. In dit kenniscentrum worden zijn werken geconserveerd, gedocumenteerd, onderzocht en uitgeleend aan tentoonstellingen zoals die in Zurich.

Mijn interesse in Kokoschka kreeg een nieuwe impuls nadat ik in de vakantie de roman Der Mann Ohne Eigenschaften- een heruitgave van de oorspronkelijke

roman uit 1930- van Robert Musil las. Musils Endzeitroman is gesitueerd aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Hij beschrijft de pracht en praal van het Wenen van 1913 en 1914 en de ideeën en mensvisie in de nadagen van de Oostenrijk-Hongaarse dubbel monarchie. Omdat het Rijk naast koninklijk ook keizerlijk was, werd het 'k-k': Kakanië, genoemd. Kakanië was glorieus, met zijn 'keizerin Sissi' uitstraling: de bonte militaire uniformen, de barokke gebouwen, de vele talen die er gesproken werden, de muziek/de opera's en het gezelschapsleven met de grote koffiehuisstraditie. De roman van Musil beschrijft dit alles en ook de vroege ontwikkelingen van/naar de moderne kunst in Kakanië, waar in Wenen in 1908 de eerste Kunstschau met eigentijdse kunst plaatsvond. Kokoschka was een van de deelnemers en vestigde er zijn naam. Maar waar anderen in latere jaren de normen en luxe van Kakanië achter zich lieten en meer abstract gingen werken, bleef Kokoschka stilistisch trouw aan de grote kunst van Kakanie: barok en biedermeier. Daar is hij altijd eerlijk in geweest en heeft hij nooit over gezwegen. Hij werd daarom ook wel een overlevende uit Kakanië genoemd.

In Kakanië, dat rond 1900 nog met moeite door de bureaucratie bijeengehouden werd en dat –leert de geschiedenis- weldra ten onder zou gaan, heerste angst voor de toekomst. In veel kunstuitingen en in de literatuur uit die tijd, hebben de hoofdpersonen een voorgevoel van de apocalyps, van de ondergang van oude waarden. De ironisch-weemoedige visie, die ook door Musil in zijn roman is beschreven, kenmerkte het oeuvre van veel beeldende kunstenaars: Kokoschka, Klimt, Schiele, Gerstl, Kubin. Allemaal waren zij opgegroeid in de rijkdom en weelde van Kakanië. Zij waren rigoureuus individualistisch, elitair en met een verheerlijking van een onbedorven natuurtoestand opgevoed. Maar er tekende zich al een nieuwe tijd af met nieuwe kunstvormen en –theorieën.

De theorieën, die de meest diepgaande invloed kregen op kunstenaars, waren die van de Weense psycholoog Sigmund Freud (1856-1939), van wie Traumdeutung was uitgegeven in 1900. Freuds theorieën over het onderbewuste, vooral over de rol van de seksualiteit, betekenden een grote omwenteling in normen en waarden. Emoties, ervaringen, de onderbewuste driften,

de mythe van het primitieve, lost paradise kregen daardoor grote gevolgen voor de kunst. Het was dan ook niet verwonderlijk dat aan het begin van de twintigste eeuw het legendarische fabelachtig luxe en rijke Wenen - naast Parijs- de tweede geboorteplaats van de avant-garde werd. Kunstenaars voelden zich genoodzaakt uiting te geven aan die typisch 'wienerische' aspecten: angsten, frustraties en rancunes.

Datgene wat ook door Kokoschka tot 'ware kunst' werd bestempeld, moest daarom iets met emotie, lijden en tragiek te maken hebben. Hij beschrijft in zijn biografie *Mein Leben*, dat hij -om twee kleine meisjes te imponeren- met behulp van een handje buskruit een mierenhoop tot ontploffing bracht. Deze episode beschouwde hij als het mythische begin van zijn eigen verdrijving uit het paradijs, uit de magische cirkel van het vanzelfsprekende kindergeluk. Kunst, en dan wel onder het trotseren van de grootste kwellingen, moest hem nu helpen om het paradijs weer te heroveren. Ook invloed van 'gene zijde' kon hem helpen: Kokoschka's moeder was helderziend en hij beweerde die gaven van haar te hebben geërfd.

Hij verzekerde dat zijn hand bij het schilderen werd gestuurd door een kracht, die sterker was dan hijzelf, gestuurd door een oog dat achter het oppervlak van de dingen kon kijken en een hoger inzicht gaf. Daardoor meende hij gebeurtenissen uit zijn dagelijks leven onmiddellijk te kunnen omzetten in onbewuste kunstzinnige visioenen/droombeelden. Hij schilderde een

zoektocht naar waarheid, zoals te zien in zijn vroege naaktstudies, die vol zaten met hakerige lijnen en expressieve verscherpingen, kwetsbare hoekigheid, van heel magere proletarische meisjes. Die studies liepen ver vooruit op de tekeningen, die zijn te jonggestorven vriend Schiele later beroemd zouden maken.

De abstracte kunst, die in die jaren de norm werd- in 1912 werd het eerste volkomen abstract schilderij gecreëerd door Kandinsky- heeft hem nooit zo geboeid. Zijn leermeester Klimt moet het hem hebben besproken, want hij heeft wel in een decoratieve stijl proberen te werken, maar hij zette niet door. Hij schilderde onrust, een hevigheid, die vaak expressionistisch wordt genoemd. Zijn vroege werk laat iets onrustbarends zien. Die *Windesbraut* is zo'n wild schilderij vol emotie, lijden en tragiek waar het tumult van de golven en ook een paar klippen schematisch worden gesuggereerd in een dolgeworden ritme van kwaststreken. Toch is het een prachtig samenhangende compositie geworden in een driftig handschrift. Hij schilderde het in 1914 toen zijn stormachtige verhouding met Alma Mahler figuurlijk op de klippen liep. Hij ontwikkelde die jaren een manier van schilderen, die hem later tot boegbeeld zou maken van het expressionisme.

Toen hij vrijwillig als dragoner in de Eerste Wereldoorlog meevocht om Kakanië te helpen redden van wat hij *Experiment Weltuntergang* noemde, werd hij in zijn hoofd geschoten en levensgevaarlijk gewond, hij kon niet meer werken. Rond 1920 begon hij pas weer te schilderen. Een totaal nieuwe fase, die je neobarok zou kunnen noemen. Licht en ruimte, de streefdoelen/kenmerken van de barok, zie je overal in de grote landschappen en stadsgezichten die hij dan schildert. Altijd op locatie werkend. Hij voerde ook dubbel perspectief in zijn werk: "Mijn linkeroog neemt iets anders waar dan mijn rechteroog".

"De techniek van het kijken moet altijd aan de techniek van het schilderen vooraf gaan", werd zijn motto.

Na de tweede wereldoorlog in 1953 startte hij een 'Schule des Sehens' in Salzburg om via kunst zijn bijdrage te leveren aan de beschaving. Het schoolprogramma bestond uit: schilderen naar model, vijf weken lang van negen tot vijf, constant en intensief. De modellen, gekleed en ongekleed, namen op aanwijzing van Kokoschka tien tot vijftien standen per dag aan. Voorgetekend werd er

niet. Er werd direct met schilderachtige middelen een figuur vanuit zijn totaliteit neergezet, met 'Schwung' gebracht. Geen academische inzichten, geen beredeneerde constructies of anatomie, geen tekenachtige finesses, geen decoratieve elementen, dat werd door Kokoschka als 'Quatsch'afgedaan. "Man muss mahlen wie ein Falcke der seine Beute schlägt".

Veel jonge Nederlandse kunstenaars, zoals bijv. Jan Wolkers, trokken in de jaren zestig naar de school om op de emotievolle manier van Kokoschka te leren werken: spontaan en expressief. De Amersfoortse kunstenaar Jaap Ploos van Amstel, die ook les van hem kreeg beschrijft hem: groot en steil van gestalte, een sonore stem met zwaar Zuidduits accent, breed van gebaar, overvloeiend van sentiment in bijzonder voor mooie vrouwen, ziener, kritisch en bewogen, activistisch, voorstander van een humanistisch ideaal, sociaal-bevlogen.

In *Der Mann Ohne Eigenschaften*, beschrijft Musil niet alleen de pracht en praal van Wenen en de ontwikkeling van de moderne kunst. De hoofdpersoon- zijn alter-ego Ulrich- ontwikkelt een theorie, waarin hij stelt dat een mens heel veel soorten eigenschappen kan hebben waaronder nationaliteit, geslacht, karakter, huidskleur, enz. Het standpunt dat Musil uiteindelijk in zijn roman uitwerkt is dat het maatschappelijk handelen het 'ik' uitholt en uiteindelijk wegvaagt. Het leidt tot allerlei eigenschappen die de mens wegdrijven van wie hij werkelijk is. Een mens doet er-volgens hem-daarom het beste aan om in de nieuwe tijd afstand te nemen van het maatschappelijk handelen en te leven als een 'man zonder eigenschappen': dan leeft men het gelukkigst. Hij promoot een nieuw type mens. Deze visie werd na WO1 ook een van de uitgangspunten van veel abstracte kunstenaars.

Maar Kokoschka heeft zijn leven lang lak gehad aan die tijdgeest, aan hypes en aan regels en hij was juist een kunstenaar met uitgesproken karakteristieke eigenschappen. Hij ontwikkelde een eigen variant van het realisme: bonte kleuren, wisselend perspectief, nerveuze lijn, pasteuze toets en een ter plekke geschilderde afbeeldingen van personen, stadsgezichten en dieren. 'Zien/kijken' bleef altijd de motor achter het schilderen. Vanwege dat artistieke handschrift en zijn flamboyante levensstijl werd Kokoschka een overlevende uit Kakanië

genoemd. Nooit werd hij de *Mann Ohne Eigenschaften*, die Musil beschreef in zijn roman uit 1930 als fundament/basishouding voor een kunstenaar.

Coby van der Neut, kunsthistoricus

ODILON REDON.

(BORDEAUX 1849- PARIJS 1916)

Toen ik jong was en dat is een hele tijd geleden, hadden mijn vader en moeder een kalender in mijn kamer hangen van Odilon Redon. Ik was toen al helemaal weg van de blauwe pastel kleuren op de voorstellingen. Misschien is dat nog steeds de aanleiding voor mijn "blauwe periode". De naam Odilon klonk als muziek in mijn oren. Was dat mijn naam maar!

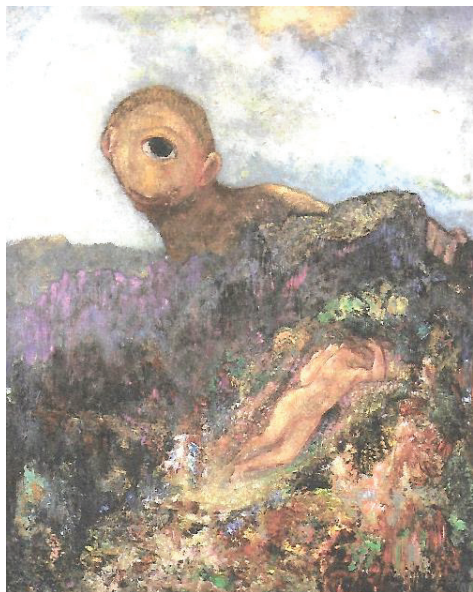
Op het ogenblik is er in het Kröller-Müller museum een tentoonstelling over deze Franse kunstenaar. Het thema is; de belangrijke rol die literatuur en muziek in het leven van Odilon Redon hebben gespeeld.

Redon tekende vooral met pastel, maar hij maakte ook schilderijen met olieverf. Verder was hij lithograaf.

Al op jonge leeftijd leerde hij viool en piano spelen. Odilon was verder zeer geïnteresseerd in de Franse literatuur. Onder componisten en schrijvers had hij vele vrienden. Zelf was hij ook actief als schrijver en voerde hij allerlei muziekstukken uit. Odilon vond dat muziek, literatuur en beeldende kunst onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Redon vond zijn motieven in literaire en muzikale bronnen uit de klassieke oudheid en vooral Richard Wagner had zijn voorkeur. Het mythische gevleugelde paard Pegasus komt vaak voor in zijn werk. Ook de cycloop Polyphemos komt uit de Griekse mythologie. Alleen geeft hij zijn eigen visie hierover. Het is niet de brute reus die mensen verslindt maar hier is hij een zachtmoedige en ongevaarlijke reus die loert naar Galatea, die op de voorgrond ligt op een soort wolk van kleur die uit haar lichaam lijkt te komen. Redon zegt er zelf over dat het een schilderij is over verlangen en lust, de reus ziet haar maar kan haar niet bezitten.

Het is moeilijk de stijl van Redon te beschrijven. Hij heeft geen voorlopers gehad, maar het is een soort unicum wat betreft stijl gecombineerd met literatuur en muziek. Na zijn eerste tentoonstelling zei men: "Tweëntwintig nogal unieke tekeningen die niet tot de rafaëlitische school

behoren. Ook zijn ze niet realistisch; hun maker noemt ze symfonische tekeningen en schilderijen. In de zin dat de sterke ideeën erachter, gepresenteerd in het abstracte, droomachtig zijn, met niets wat precies bepaald is.”

Vanaf zijn jeugd heeft Odilon fascinatie gehad voor vleugels en het verlangen om te vliegen. Hij schilderde mensen met vleugels en natuurlijk zijn er vele werken over Pegasus. Het gevleugelde paard dat met zijn magische hoef de bron Hippocrene liet ontstaan, die geliefd was bij de muzen en Apollo. Deze bron bracht de dichters en de muzen in dichtelijke vervoering en was daarom de bron van dichtelijke inspiratie. En natuurlijk Pegasus die Perseus hielp bij het bevrijden van Andromeda. Redon's rol als schrijver en illustrator komt zeker aan bod in deze tentoonstelling in een aantal lithografische series die hij maakte bij teksten van schrijvers die hij bewonderde, zoals Gustave Flaubert, Edgar Allan Poe en Charles Baudelaire. Hij combineerde zijn litho's met zijn eigen teksten, zoals in "Hommage à Goya." Woord en beeld vormen hier een geheel.

De tentoonstelling bestaat uit 167 werken uit een particuliere verzameling, de eigen Redon collectie van het Kröller-Müller museum en een aantal bruiklenen uit andere collecties, o.a. gemeentemuseum Den Haag,

Musée d'Orsay, Van Goghmuseum, Rijksmuseum en Staatliche Museen Berlijn. Hierdoor is een grote variëteit aan werk van hem te zien, van zijn zwart-wit litho's tot zijn prachtige kleurrijke pastels met het blauw.

Na afloop uiteraard nog even langs de collectie van het museum zelf van Cranach tot Mondriaan en natuurlijk de eigen Van Gogh verzameling. Helaas was het regenachtig weer zodat de beeldentuin er een beetje somber uitzag.

De tentoonstelling duurt tot 9 september 2018.

Hans Doortmont.

VAN GOGH EN JAPAN.

Een prachtige tentoonstelling in het Van Goghmuseum. Helaas maar tot 24 juni. Dus als deze toetssteen uitkomt, is het alweer verleden tijd. De tentoonstelling liet zien hoe groot de Japanse invloed op het werk van Vincent was, toen hij in Parijs verbleef. Hij bezat honderden Japanse prenten die hem inspireerden. Hij probeerde de natuur weer te geven zoals op deze prenten.

Het meest kenmerkende van de Japanse prenten was de verdeling in grote vlakken en lijnen en vooral het eenvoudige perspectief. De horizon was bijna niet te zien en details uit de natuur werden uitvergroot. Ook de kleuren waren heel onnatuurlijk. Heel bekend is de "Amandelbloesem". De werken die hij rond 1888 maakte, waren schilderijen waarin deze grote kleurvlakken een rol speelden. Ook zijn kleurenpalet veranderde. Het werden harde en sprekende kleuren met sterke contouren. Na zijn ziekte verdween ook zijn Japanse interesse.

Kort na zijn aankomst in Antwerpen kocht Vincent zijn eerste Japanse houtsneden. Hij schreef hier in zijn brieven aan zijn broer heel enthousiast over. In Parijs verzamelde hij rond 600 exemplaren. In Parijs was het al een rage om allerlei Japanse voorwerpen te kopen. De winkels stonden bol van de porseleinen voorwerpen, lakwerk, bronzen beelden en kamerschermen. Heel Frankrijk was rond 1865 in de ban van Japan. Op de wereldtentoonstelling van 1867 was een enorme hoeveelheid Japanse voorwerpen te zien.

Niet alleen Van Gogh, maar ook o.a. Monet en Manet, Whistler en Degas ontdekten de Japanse grafiek als inspiratiebron. In Nederland, dat toch sinds 1600 nauwe

betrekkingen onderhield met Japan, kwam dit "Japonisme" wat later. Vincent heeft dus al Japanse kunst kunnen zien toen hij in Den Haag bij Goupil werkte (1869-1873). Maar zijn interesse kwam pas toen hij naar Antwerpen en daarna naar Parijs ging.

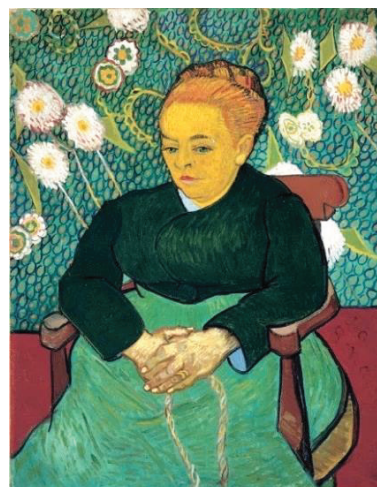
Rond 1868 had er een machtswisseling in Japan plaatsgevonden. De samoeraicultuur was ten einde en de keizerlijke macht was weer hersteld. De keizer verhoogde de handel met Europa door goedkope goederen hiernaartoe te sturen. Iedereen kon iets kopen en het werd een enorme rage iets Japans te hebben. De kunstenaars zagen dit japonisme als een bevrijding van het juk van de academie en ze probeerden deze stijl toe te passen op hun kunst. Van Gogh schilderde als eerste de prent "Pruimenbomen" van Hiroshige na. De kleuren maakte hij veel zwaarder en de ruimte ernaast vulde hij op met Japanse karakters van andere houtsneden. Vincent was zich ervan bewust van dat hij niet zo erg veel van de prenten wist, bovendien bezat hij vooral de goedkoopste prenten, die hij voor een habbekrats had gekocht.

De Japanse prenten worden gewoonlijk in drie perioden onderverdeeld. Rond 1765 de meerkleurendruk tot de dood van Utamaro.

Een vriend van mij, Gerard Bergman uit Bosch en Duin, had een enorme verzameling van deze prachtige prenten, maar dat terzijde. Vandaar dat ik al een hele tijd gefascineerd was van Japanse prenten. Van Goghs collectie dateert uit de tweede periode met als hoogtepunt Hiroshige en Hokusai. Van de laatste had Vincent geen prenten. Van de derde periode (1865- 1905) had hij een ruime hoeveelheid.

Aan zijn broer Theo vroeg hij regelmatig om prenten op te sturen. Alleen in Arles had hij ze niet meer nodig, omdat hij zich daar in Japan waande.

Hij hoefde niet zoals Gauguin ver weg te reizen. De Provence vond hij Japans genoeg, zonnig en kleurrijk en vooral de helderheid van de atmosfeer. Bij aankomst in de Provence had het gesneeuwd en gezien zijn verwachtingspatroon was het begrijpelijk dat hij de witte, zonlicht reflecterende velden associeerde met de winterlandschappen van de Japanse prenten. Vincent hoopte "Japanse schone" te schilderen, maar hij kwam niet verder dan het schilderen van de plaatselijke figuren, zoals de zoeaven.

Op de bovenste étage van het Van Gogh museum was een enorme extra verzameling van Japanse prenten te zien. Prachtig gewoon. Het verbaasde mij alleen hoe ze de prenten hadden opgehangen; aan een soort grote punaises. Maar ja, het zal wel de manier zijn van exposeren.

Kortom het was een prachtige expositie en na afloop kon ik het niet nalaten toch maar de catalogus te kopen om thuis nog na te genieten.

Hans Doortmont

LICHAAMSAFMETING

'Hyperrealisme sculptuur' was te zien in de Kunsthal in Rotterdam van 10 maart-1 juli. De tentoonstelling presenteerde een unieke selectie hyperrealistische werken van de belangrijkste beeldhouwers van de afgelopen vijftig jaar. Aan de hand van vijf verschillende thema's van sculpturen van menselijk formaat was te zien dat de manier waarop we naar onze lichamen kijken voortdurend verandert.

De gebruikte term hyperrealistisch in de tentoonstelling duidde op de menselijke proporties. Al bij het begin van de jaartelling beschreef de Romeinse architect en ingenieur Vitruvius (85-20v.Chr.) wat de juiste afmetingen van de man (dus niet van vrouw of kind) zouden moeten zijn. In 1490 verbeeldde Leonardo da Vinci deze ideale man in zijn beroemde tekening 'the Vitruvian man'. De man, met gespreide armen en benen, past precies in een

omgeschreven cirkel of vierkant. De benen zijn de helft van de lichaamslengte. De gestrekte armen moesten even lang zijn als het lichaam en de penis moet precies in het midden zitten. De maat van het hoofd werd het verdeelpunt, als eenheid: de man moest acht maal zijn hoofd lengte meten. Met dit schema kon nu in de perfecte menselijke proporties getekend, geschilderd en gebeeldhouwd worden: dat werd schoonheid genoemd.

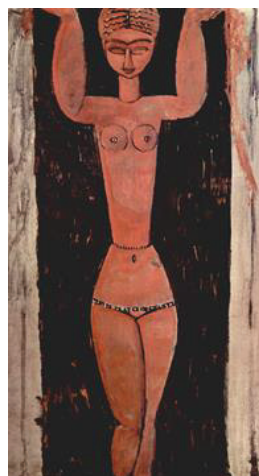

We veronderstellen nu vaak dat menselijke schoonheid komt en verdwijnt, in een voortdurende wisselwerking. Wat we mooi vinden aan het menselijk lichaam heeft te maken met de mode, de klasse en sociale status, het seizoen, de tijdgeest, alles heeft invloed. Maar gek genoeg is er één universeel schoonheids-ideaal dat niet veranderd is, sinds Vitruvius zijn ideale maten publiceerde aan het begin van onze

jaartelling. Want wat maakt de man in de ogen van een hedendaagse vrouw aantrekkelijk? Zijn wilde haren, zijn koene blik of strakke kaaklijn? Vergeet het maar. Ze kijkt er misschien naar, maar er blijft één lichaamskenmerk dat echt verschil maakt: de lengte van zijn benen. Ik las dit in een onderzoek over lichaamsverhoudingen, dat werd gepresenteerd (mei 2018) door Britse biologen, in het vakblad van de Royal Society. Driehonderd vrouwen kregen plaatjes te zien: telkens dezelfde gestileerde mannenfoto, alleen had de computer variaties aangebracht in arm- en beenlengte en in kniehoogte. Die waren gebaseerd op maten van Amerikaanse rekruten. Het gemiddeld (Amerikaanse) mannenbeen bleek 49 procent van het totaal, en dat vonden de vrouwen net niet mooi: een man met benen van 50 procent van de lichaamslengte bleek de voorkeur te hebben.

De schoonheid van het menselijke lichaam uitbeelden levert prachtige kunstwerken op, maar misschien heeft het andere uiterste, het etaleren van de imperfectie nog

wel een grotere invloed gehad in de kunstgeschiedenis. Niet alleen het Britse onderzoek over lichaamsverhoudingen stond in mei 2018 in de krant, ook Amadeo Modigliani (1884-1920) kwam in het nieuws omdat een recordbedrag voor zijn werk werd betaald. Naast schilder was hij ook beeldhouwer in de stijl van en samen met Brancusi. In zijn schilderwerk nam hij kenmerkende minimalistische elementen uit zijn beeldhouwwerk op. Zijn portretten hebben een volledig abstracte achtergrond, het hoofd is een eenvoudige ovale vorm, asymmetrische oren, scherp getekende neus en ogen op verschillende hoogte. Het hoofd loopt zonder scheiding over in een cilindrische hals. Hij schilderde in intense kleurvakken, omrand met duidelijke zwarte contouren.

Hij was gek op de Egyptische kunst en hij bezocht regelmatig de Egyptische afdeling van het Louvre. En net zoals de antieke kunstenaars uit het Nieuwe Rijk tekende hij zijn figuren vanuit verschillende gezichtspunten, de benen in profiel weergegeven en de romp driekwart gedraaid. Hij speelde met de verhoudingen van het lichaam. In de tweede helft van de zestiende eeuw was al eens een kunststroming ontstaan, die ook met de menselijke proporties speelde.

De maniëristische kunst gebruikte langgerekte menselijke figuren met buitenproportionele kenmerken, in vreemde poses en vaak in beweging, om gecompliceerde verhalen te vertellen. Zo decoreerde Parmigianino veel in Italiaanse kerken in deze maniëristische stijl, een felgekleurde warboel van details, veel complexe verhaallijnen tegelijkertijd in één tableau. Je moet de lange figuren in het kunstwerk 'lezen' als een boek. In de barok werd deze ingewikkelde stijl nog verder uitgewerkt. Menselijke gebaren kwamen prominent op de eerste plaats en werden stilistisch groot aangezet. De gevoelens van de kijker werden gemanipuleerd doormiddel van allerlei lichamelijke vervormingen. Peter Paul Rubens was meester op dit gebied. Het verlengen van de menselijke proporties is een trend geweest, ook het

verbreedden -het volume dat werd opgerekt- is sinds het laatste kwart van de 20ste eeuw een bijzonder verschijnsel in de kunst. In plaats van de langgerekte vaak magere figuren van het maniërisme of de minimalistische zoals bij Modigliani, werden nu te dikke en te opgezwollen personen afgebeeld. In de barok was ook al gespeeld met figuren, die goed in hun 'vlees' zaten, maar Fernando Botero deed daar nog een scheppende bovenop en was daar zeer succesvol in. Hij schilderde dikkerds met een groot hoofd, dat een vierde van hun totale lengte was en juist weer heel kleine kinderlijke handen en voeten. Botero maakte- in die geheel eigen stijl- kopieën van beroemde werken van oude meesters, zoals Diego Velázquez en Leonardo da Vinci.

Naast de wisselende (ver)houdingen van ledematen en het gezicht gebruiken kunstenaars ook de huid niet zelden als metafoor voor het leven zelf. Om de sculpturen op de prachtige tentoonstelling 'Hyperrealisme sculptuur' nog echter te laten lijken, was - met extreem arbeidsintensieve en complexe procedures en innovatieve materialen - veel aandacht besteed aan het weergeven van de structuur van de menselijke huid. Want de gewone huid van het gewone lichaam van de gewone mens is nooit puntgaaf, een huid is nooit blanco. De huid is in zichzelf al een soort dagboek, waarop de geschiedenis zijn sporen nalaat. Hoewel dat elke dag gebeurt, zijn deze aantekeningen van het verouderingsproces vrijwel uitsluitend over langere tussenpozen te lezen, in het handschrift van vlekken, rimpels, plooiën of verschrompeling. Lucian Freud is zo'n kunstenaar die speelt met huid, zijn werk is altijd hyperrealistisch. Zijn schildertechniek veranderde wel van heel gedetailleerd eind jaren veertig naar een veel grover verfgebruik aan het eind van de 20e eeuw.

'Het lichaam' -een organisme dat beweegt, ploetert, ademt, zucht, kreunt, tobt en wat al niet meer- is in de kunst altijd een dankbaar subject en object geweest. Juist omdat het om een levend iets gaat, iets dynamisch, is het lichaam voor veel moderne kunstenaars zo fascinerend. Sommige kunstenaars kiezen voor het etaleren van het lichaam, het presenteren als kunstwerk met piercings, tattoos, injectables, ooglidcorrecties, facelifts, maar ook in installaties, levende standbeelden, ballet en moderne dans. Het is zowel middel – om te experimenteren bijvoorbeeld – als doel: het lichaam als 'doek' voor de

verbeelding. Terwijl andere kunstenaars kiezen voor het vastleggen van andermans of 'andervrouws' lichaam. Michelangelo Buonarroti en andere realistische kunstenaars probeerden om het ideale menselijke fysiek van Vitruvius weer te geven in beelden en schilderijen. Mooi, maar ook statisch. Kunstenaars hebben onophoudelijk artistiek gespeeld met de verhoudingen van het menselijk lichaam: het lichaam is een symbool voor het leven zelf, het is niet ideaal, maar vaak imperfect. Ook dat liet de tentoonstelling 'Hyperrealisme sculptuur' prachtig zien: de maatvoering van gestalten waren daarom soms nog eens drastisch vergroot of juist verkleind, wat een bijzonder vervreemdend effect had. Dit was opvallend bij de sculpturen van Ron Mueck. Al sinds 1996 maakt hij hyperrealistische beelden in diverse afmetingen, van minuscuul tot zeer groot, in moderne materialen, combinaties van siliconen en fiberglas. (bijvoorbeeld van baby's, een hoogzwangere vrouw, een moeder met kind, van mensen in verschillende stadia van ouderdom en zelfportretten). Adembenemend mooi.

Het lichaam realistisch uitgebeeld kan boeiend zijn, dat was te zien op de tentoonstelling 'Hyperrealisme sculptuur', maar hyperrealistisch kan ook saai en oninteressant zijn. Ik denk dat voor ons als kunstenaars van de Toets, het nadenken en filosoferen over het weergeven van het menselijk lichaam heel nuttig is. Door ons kunstprogramma kunnen we elke maand uitvoerig oefenen op/met zowel naakt als gekleed model. We hebben volop de mogelijkheden om uit de comfortzone te komen en wat te spelen met de gegevens. Want kleine of grote wijzigingen in de proporties, de bewegingen, gebaren, in de verhoudingen in het gezicht, in de kleur van de huid kunnen fascinerende kunstwerken opleveren.

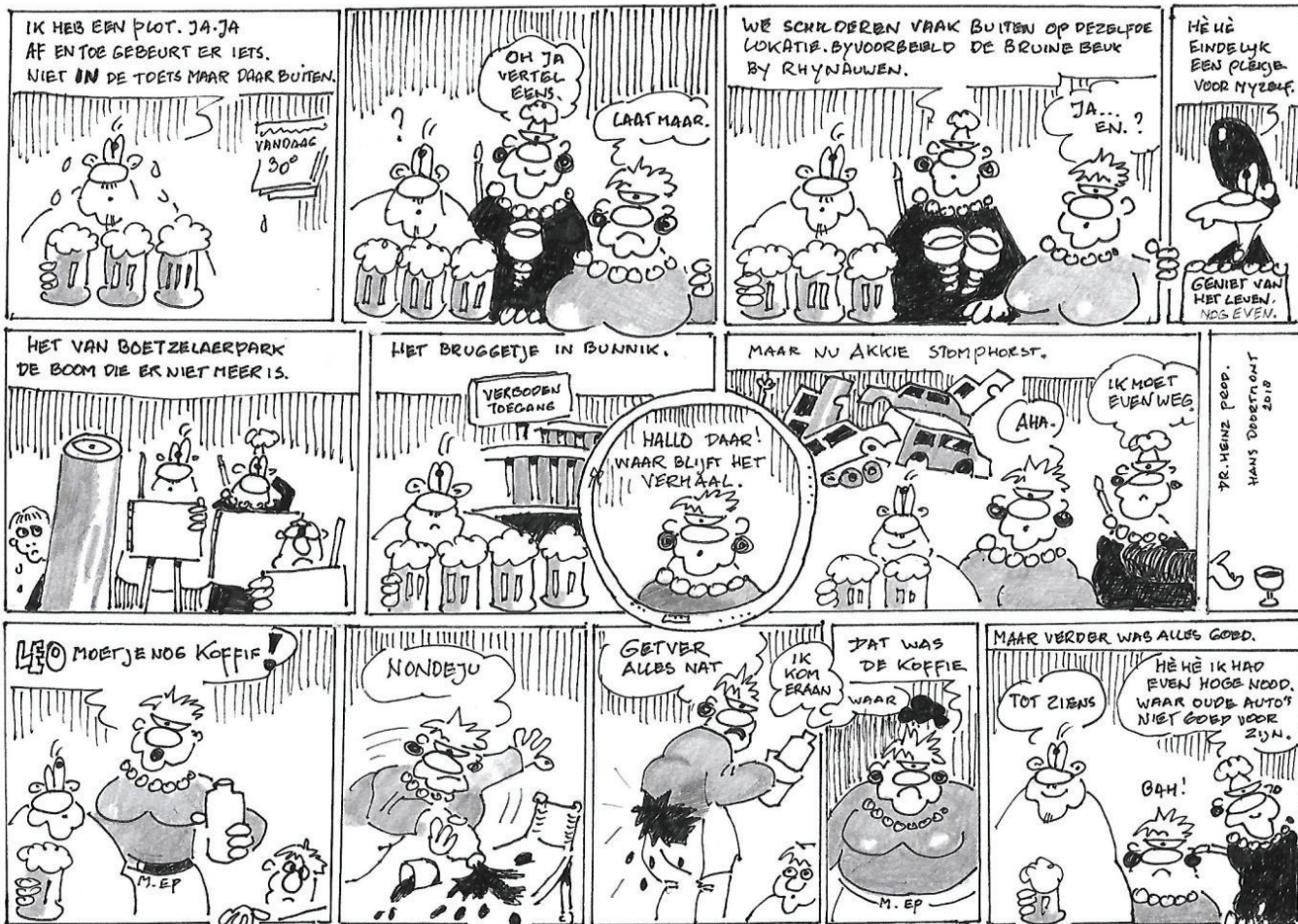
Coby van der Neut, kunsthistoricus

KLUSDAG

VRIJDAG 31 AUGUSTUS 10:00-13:00 UUR

OPENDAG DE TOETS

ZATERDAG 1 SEPTEMBER 12:00-17:00 UUR

Programma

Week 24 t/m 35, zomervakantie

Week 36, september

ma	mi	03	stilleven	ah
di	mi	04	stilleven	mb
di	av	04	stilleven	jk
wo	mo	05	stilleven	ks
wo	mi	05	stilleven	mt
wo	av	05	stilleven	jh
do	mi	06	stilleven	hn

Week 37, september

ma	mi	10	gekleed model	ah
di	mi	11	gekleed model	mb
di	av	11	gekleed model	jk
wo	mo	12	gekleed model	ks
wo	mi	12	gekleed model	mt
wo	av	12	gekleed model	jh
do	mi	13	gekleed model	hn

Week 38, september

ma	mi	17	keuze d./eigenwerk	ah
di	mi	18	keuze d./eigenwerk	mb
di	av	18	keuze d./eigenwerk	jk
wo	mo	19	keuze d./eigenwerk	ks
wo	mi	19	keuze d./eigenwerk	mt
wo	av	19	keuze d./eigenwerk	jh
do	mi	20	keuze d./eigenwerk	hn

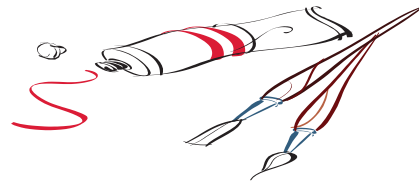
Week 39, september

ma	mi	24	naaktmodel	ah
di	mi	25	naaktmodel	mb
di	av	25	naaktmodel	jk
wo	mo	26	naaktmodel	ks
wo	mi	26	naaktmodel	mt
wo	av	26	naaktmodel	jh
do	mi	27	naaktmodel	hn

Vrijdag 28 september; Kunstavond

Week 40, oktober

ma	mi	01	stilleven	ah
di	mi	02	stilleven	mb
di	av	02	stilleven	jk
wo	mo	03	stilleven	ks
wo	mi	03	stilleven	mt
wo	av	03	stilleven	jh
do	mi	04	stilleven	hn

Week 41, oktober

ma	mi	08	gekleed model	ah
di	mi	09	gekleed model	mb
di	av	09	gekleed model	jk
wo	mo	10	gekleed model	ks
wo	mi	10	gekleed model	mt
wo	av	10	gekleed model	jh
do	mi	11	gekleed model	hn

Week 42, oktober

ma	mi	15	keuze d./eigenwerk	ah
di	mi	16	keuze d./eigenwerk	mb
di	av	16	keuze d./eigenwerk	jk
wo	mo	17	keuze d./eigenwerk	ks
wo	mi	17	keuze d./eigenwerk	mt
wo	av	17	keuze d./eigenwerk	jh
do	mi	18	keuze d./eigenwerk	hn

Week 43, Herfstvakantie

Week 44, oktober/november

ma	mi	29	naaktmodel	ah
di	mi	30	naaktmodel	mb
di	av	30	naaktmodel	jk
wo	mo	31	naaktmodel	ks
wo	mi	31	naaktmodel	mt
wo	av	31	naaktmodel	jh
do	mi	01	naaktmodel	hn

Week 45, november

ma	mi	05	stilleven	ah
di	mi	06	stilleven	mb
di	av	06	stilleven	jk
wo	mo	07	stilleven	ks
wo	mi	07	stilleven	mt
wo	av	07	stilleven	jh
do	mi	08	stilleven	hn

**Open Atelier:
elke dinsdag morgen en donderdag avond!**

Programma (vervolg)

Week 46, november

ma	mi	12	gekleed model	ah
di	mi	13	gekleed model	mb
di	av	13	gekleed model	jk
wo	mo	14	gekleed model	ks
wo	mi	14	gekleed model	mt
wo	av	14	gekleed model	jh
do	mi	15	gekleed model	hn

Week 47, november

ma	mi	19	keuze d./eigenwerk	ah
di	mi	20	keuze d./eigenwerk	mb
di	av	20	keuze d./eigenwerk	jk
wo	mo	21	keuze d./eigenwerk	ks
wo	mi	21	keuze d./eigenwerk	mt
wo	av	21	keuze d./eigenwerk	jh
do	mi	22	keuze d./eigenwerk	hn

Week 48, november

ma	mi	26	naaktmodel	ah
di	mi	27	naaktmodel	mb
di	av	27	naaktmodel	jk
wo	mo	28	naaktmodel	ks
wo	mi	28	naaktmodel	mt
wo	av	28	naaktmodel	jh
do	mi	29	naaktmodel	hn

Vrijdag 30 november; Appreciatie-avond

Week 49, december

ma	mi	03	stilleven	ah
di	mi	04	stilleven	mb
di	av	04	stilleven	jk
wo	mo	05	stilleven	ks
wo	mi	05	stilleven	mt
wo	av	05	stilleven	jh
do	mi	06	stilleven	hn

Week 50, december

ma	mi	10	gekleed model	ah
di	mi	11	gekleed model	mb
di	av	11	gekleed model	jk
wo	mo	12	gekleed model	ks
wo	mi	12	gekleed model	mt
wo	av	12	gekleed model	jh
do	mi	13	gekleed model	hn

Open Atelier:

elke dinsdag morgen en donderdag avond!

Week 51, december

ma	mi	17	keuze d./eigenwerk	ah
di	mi	18	keuze d./eigenwerk	mb
di	av	18	keuze d./eigenwerk	jk
wo	mo	19	keuze d./eigenwerk	ks
wo	mi	19	keuze d./eigenwerk	mt
wo	av	19	keuze d./eigenwerk	jh
do	mi	20	keuze d./eigenwerk	hn

Week 52 t/m 1, Kerstvakantie

Week 2, januari

ma	mi	07	stilleven	ah
di	mi	08	stilleven	mb
di	av	08	stilleven	jk
wo	mo	09	stilleven	ks
wo	mi	09	stilleven	mt
wo	av	09	stilleven	jh
do	mi	10	stilleven	hn

Week 3, januari

ma	mi	14	gekleed model	
di	mi	15	gekleed model	mb
di	av	15	gekleed model	jk
wo	mo	16	gekleed model	ks
wo	mi	16	gekleed model	mt
wo	av	16	gekleed model	jh
do	mi	17	gekleed model	hn

Week 4, januari

ma	mi	21	keuze d./eigenwerk	ah
di	mi	22	keuze d./eigenwerk	mb
di	av	23	keuze d./eigenwerk	jk
wo	mo	23	keuze d./eigenwerk	ks
wo	mi	23	keuze d./eigenwerk	mt
wo	av	23	keuze d./eigenwerk	jh
do	mi	24	keuze d./eigenwerk	hn

Week 5, januari

ma	mi	28	naaktmodel	ah
di	mi	29	naaktmodel	mb
di	av	29	naaktmodel	jk
wo	mo	30	naaktmodel	ks
wo	mi	30	naaktmodel	mt
wo	av	30	naaktmodel	jh
do	mi	31	naaktmodel	hn